

Elena Uzunova

(Sofia, Sts. Cyril and Methodius National Library, SCMNL)

Darinka Karadzhova. Sliven and Elena during the Bulgarian National Revival: Contributions. Sofia, Bolid-Ins, 2014, 520 p., with colour facsimile. ISBN 978-954-394-145-2

Abstract: The book under review is a study of literary monuments and archive records from the National Revival Era (late 18th – mid-19th century) concerning the general and cultural history of the mountain towns of Sliven and Elena. Through the study of preserved letters to the monks of the Hilandar Monastery, the author makes important clarifications with respect to the personal life and the literary and enlightenment endeavours of hieromonk Yosif Of Hilandar, mendicant friar, cleric, confessor of the inhabitants of Elena and author of catechetical instructions, who lived during the first half of the 19th century.

He was identified as the author of the *Sermon on the Benefits of Reading* (created between the end of the 18th and the beginning of the 19th century), known in an anonymous copy (Moscow, RGB, f. 87, № 31.V). Two other works – *Catechism* (1806 – 1808) (Sofia, NBKM № 781) and *A Short Sermon to the Anonymous Christian Reader* (created between the end of the 18th and the beginning of the 19th century) (Prague, National Museum, IX H 10) – were copied by him.

The second part of the study is dedicated to the life and public work of two of the most eminent notables of Elena Hadji Yordan the Beard (Senior) and Hadji Yordan Kisyov (Junior). The author analyses in depth archive records, marginal notes in Bulgarian manuscripts and old-printed books, reveals autobiographical details about these Revival figures provided by their successors, presents results from research on ethnographic material and interviews with contemporaries sharing memories of the role of the Elena notables in the Velcho's Conspiracy (the so-called Velchova zavera) in 1835. The study includes the full text of 25 letters from the Hilandar archive with detailed annotations, as well as the texts of the three identified manuscripts, which were compiled into a phototype edition.

Елена Узунова

(София, Национална библиотека "Св. св. Кирил и Методий", НБКМ)

Даринка Караджова. Сливен и Елена през Възраждането: принос към изследванията. София: Бolid-инс, 2014, 520 с.: с цв. факс. ISBN 978-954-394-145-2

През последните десетилетия нараства интересът към проблематиката на късната ръкописна традиция и документалното наследство на Българското възрождане¹ като израз и доказателство за активната книжовно-просветна дейност на възрожденските дейци в движението за църковна и национална независимост и просвета на новобългарски език. Това насочено внимание е подтикнато и от факта, че все още остават непроучени първите десетилетия на XIX в. в аспекта на историята и специфичното развитие на ръкописното книжовно наследство.

Научният интерес на Даринка Караджова към историята на книжнината и духовно-просветното движение в балканските селища в епохата на късната ръкописна книга от XVIII в. и Ранното възрождане се проявява отдавна – вече повече от тридесет години. Тя е сред най-добрите познавачи на ръкописната и литературната продукция, създадени в последната калиграфско-художествена школа в историята на ръкописната книга – Котленския книжовен център през XVIII в. Резултатите от издирванията на Д. Караджова са изведени в няколко научни статии и в публикувания дисертационен труд². Друга област на нейните интереси като палеограф и изследовател на късната ръкописна книга е представена в няколко разработки³, посветени на духовно-просветния живот в Еленския край, Тетевенско, Сливен, издирване и публикуване на документи от архивите на Хилендарския манастир, разкриващи връзките на еленчани с видни духовници-таксидиоти на големите ни духовни центрове, сред които са Хилендар и Рилския манастир.

Резултатът от дългогодишните издирвания на Караджова в различни български и чужди научни библиотеки и в документалния архив на Хилендарския манастир е представеният труд *Сливен и Елена през Възраждането. Принос към изследванията*.

¹ Вж напр. Дамянова, Румяна. Писмата в културата на Българското възрождане. Шумен: Глаукс. 1995-100 с. ISBN 954-8164-22-1; Русев, Иван. Сие да се знае... Приписките и църковните текстове като извори за възрожденската история. По новооткрити материали от храмовете на Котленския край. [В. Търново] Faber, 1999, 232: с ил. табл. ISBN 954-9541-37-1; Райкова, Мария. Разложкото книжовно средище от втората половина на XIX век. дисертация за присъждане на образоват. и научна степен „доктор” в областта на висшето образование „Хуманитарни науки”, професионално направление „Филология”, шифър 2.1. Институт за бълг. език ”Проф. Л. Андрейчин”, 2011, 278 с.; Узунова, Елена. Българската ръкописна книга през XIX век (Основни проблеми на проучването). - Beati Possidentes. Юбилеен сборник, посветен на 60-годишнината на проф. дфн Боряна Христова [състав. и науч. ред. Антоанета Тотоманова, Цветанка Панчева]. София: Нац. библ. "Св. св. Кирил и Методий", 2012, 84-92. ISBN 978-954-523-131-5 и др.

² Котленският книжовен център през XVIII век. Пловдив: Хр. Г. Данов. 1994, 288 с. ISBN 954-442-026-6.

³ Вж напр. Нови данни за духовно-просветния живот в Еленския край през втората половина на XVIII и първата половина на XIX век. – В: Известия на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий”. Т. 22. 1996, с. 253-275. ISSN 0204-6091; Сливенският регион и връзките му с Хилендар в края на XVIII в. и началото на XIX в. – В: Балканът и морето: Послания към времена и поколения = Balkan and Sea : Messages to time and generations : [Докл. от VII междунар. кръгла маса, февр. 1998, Петрич] / Ред. кол. Илия Конев - глав. ред. и др [София]: ЛИК, 1999, с. 176-190 ISBN 954-607-202-8; Источни балкански регион и ѝегове везе с Хилендаром крајем XVIII и почетком XIX века. – В: Меѓународни научни скуп Осам векова Хилендара. Историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура, октобар 1998. Београд: Српска академија наука и уметности, 2001, с. 109-120. ISBN 86-7025-299-6 и др.

Още в уводните думи са формулирани предметът на изследователския интерес и структурата на монографията. Тук се представят „документални извори главно от първите десетилетия на XIX в.: книжовни произведения, родови записки и неизвестни досега писма, свързани с историята, духовния и книжовния живот и бит на тези български селища. Те показват и ролята на българските общини за развитието на просветното дело през Възраждането, разкриват връзките им със светогорските манастири и по-специално с Хилендар – едно от главните средища за съхраняването и поддържането на българските културни традиции...”⁴. В изследването са публикувани в пълнота намерените и документално подплатени биографични данни за живота и делото на книжовника Йосиф Хилендарски, светогорски таксидиот в Сливен, по-късно и духовен изповедник в Елена, както и богата информация за двамата от водещите еленски първенци, оставили следа и в книжнината от региона – хаджи Йордан Брадата и хаджи Йордан Кисъов, информацията за които се преплита с допълнителните данни и факти от новонамерените извори, свързани с Йосиф Хилендарски.

Монографията е разделена на три големи части: Ч. I. Изследване; Ч. II. Писма и ръкописи. Текст; Ч. III. Факсимилета.

В първата част на изследването са представени подробно сведенията за продължителния и плодотворен живот, както и дейността, на атонския таксидиот йеромонах Йосиф Хилендарски в Сливен и Елена от края на XVIII до средата на XIX в. Изворите за неговата многогодишна работа като търсен и уважаван духовник, просветител и учител, отношението на паството му в Елена и Сливен към неговите усилия за духовна пробуда и просветата, са в активната му кореспонденция от 31 август 1798 г. до 1 септември 1809 г., както и в ръкописите, съхранили неговото авторско книжовно наследство: *Беседа за ползата от четенето* от края на XVIII – началото на XIX в., известна по анонимен засега препис (Москва, РГБ, ф.87, № 31.V); *Катехизис* (1806-1808 г.) (София, НБКМ № 781); *Кратко поучение, предназначено за анонимния читател-християнин* от края на XVIII – началото на XIX в. (Прага, Национален музей, IX Н 10). Караджова прави пространна литературна и текстологическа характеристика на Йосифовите съчинения и представя достатъчно логични доказателства за това авторство. Въз основа на кореспонденцията на хилендарския монах и първенците в Елена и Сливен до братството и управата на Хилендарския манастир Д. Караджова проследява връзките на тези две общини с духовния център от последната четвърт на XVIII в. и първата половина на XIX в., осъществявани чрез посещенията, даренията и прошенията на поклонниците до атонския манастир, от една страна, а от друга – чрез изпратения за таксидиот, духовен наставник, изповедник, просветител и учител Йосиф Хилендарски.

Като известен паралел на книжовно-просветната дейност, развивана от хилендарския йеромонах Йосиф е втората глава в изследването: Двама чорбаджии от Елена. Обществена дейност, гражданска позиция, книжовни интереси. Тук са

⁴ Вж. с. 9.

публикувани събраните данни за живота, книжовната и обществената дейност на едни от най-известните еленчани – хаджи Йордан Брадата (Стари) и хаджи Йордан Кисьов (Млади). Авторката прилага методите на археографския анализ, за да идентифицира принадлежността на ръкописна *сбирка от разни статии* от началото на XIX в. от колекцията на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ (НБКМ № 1332)⁵ като принадлежащ на перото на хаджи Йордан Брадата. Това е направено чрез скрупулотно изчерпателните палеографски паралели на графията с писмото от 31 декември 1805 г. на хаджи Йордан до хилендарското братство. Изработено е много подробно описание на частта от сборника, съдържаща писмовник с 12 образци за писма и в детайли са коментирани факти и обстоятелства от живота и дейността на книжовника, за които авторката е издирила в архивите и научната литература документирана информация.

За възстановка на живота и обществената дейност на другия виден еленчанин – хаджи Йордан Кисьов (Млади), Караджова използва един друг тип документални извори – летописните бележки на хаджи Йордан в неговия личен екземпляр на *Месецолюб или календар вечний*, издаден от Христолюб Костович Сичан-Николов в типографията на Захари Каркалеки в Букурещ през 1840 г. (НБКМ Ст. 40.54.V; ББК № 6732). Летописните бележки, съдържащи сведения за исторически и лични събития, са водени от еленския чорбаджия в продължение на повече от 40 години. Освен този летопис, Даринка Караджова издирва и други ахривни материали, сред които са чернова от писмо-искане на мюшира на топхането Халил Мехмет Рифат паша до султанската канцелария за докладване пред султана с датировка между 1834 до 1837 г. (НБКМ, ОАК, 264/29); автобиографичните записки на Юрдан Ненов от края на XIX в. (НБКМ, БИА, ф. 398, а.е.1) и др. В проучването на изворите за живота и обществената дейност на хаджи Йордан Млади авторката се е постарала да открие сведения за славянски ръкописи, предадени преди години на Националната библиотека от потомците на еленчанина. Тя идентифицира някои от тези книжовни паметници: *Кратък катехизис* от 1827 г., изписан от монах Никандър, хилендарски таксидиот в Елена (НБКМ 1217)⁶; *Сборник с поучения* от XIX в. (НБКМ 1212)⁷, постъпили в Библиотеката чрез Георги Спиров. Като източник на информация за еленския чорбаджия хаджи Йордан Кисьов са привлечени и приписки от неговата ръка, оставени върху пергаментовите листове на едно от ценните ръкописни евангелия от фонда на

⁵ Стоянов, Маньо и Христо Кодов. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. Т. IV. София, 1971, с. 129-131.

⁶ Стоянов, Маньо и Христо Кодов. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. Т. IV. София, 1971, с. 70.

⁷ Стоянов, Маньо и Христо Кодов. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. Т. IV. София, 1971, с. 65-66. За по-голяма точност в цитирането на сигнатурите, отбелязани в моите бележки под линия тук № 6-7 и обединени в една библиографска посочка на колежата Караджова, ще отбележа, че в текста на изследването на с. 119 има малка и досадна грешка, защото годината на посочката се отнася до т. III на Описа, отпечатан през 1964 г., а цитираните паметници са от сигнатурите в т. IV.

Народната библиотека – *Банишкото (Поп Йоаново) евангелие* от края на XIII в. (НБКМ № 847)⁸. Научноизследователският опит и познанията ѝ на специалист по късната ръкописна книга и почерците от Ранното възраждане спомагат на авторката на изследването да изгради логична хипотеза за голяма част от жизнения път на хаджи Йордан Кисьов, отразен в множеството добавки в ръкописните и печатни извори.

И още нещо в изследването прави впечатление. Даринка Караджова се стреми към задълбочено и всеобхватно обяснение на различни реалии – лични имена, документиран в изследваните писма и летописни текстове; обяснение на факти от погребалните обреди и обичаи, извършвани в някои от балканските селища, привеждане на допълнително издирени спомени и писмени сведения от съвременници и съжителци на еленските чорбаджии и техните наследници. В тези проучвания на споменатите културни и исторически данни тя привежда сведения от паметници от материалната култура (надписи върху плочи, икони и др), различни спомени, описания в допълнително издирени писмени източници и анкети, проведени лично от нея за документиране на съвременното състояние на отразените в приписките обредни действия (напр. описание на духовните традиции на всекидневния богослужебен ритуал в семейството на хаджи Йордан Стари; за замонашването на съпругата на Йордан Брадата, привеждане като примери документиран сведения, текстове от фолклорни и етнографски източници и др.)⁹. Това прави изследването на Даринка Караджова полезно не само за специалистите, проучващи късната ръкописна традиция от XVIII и първите десетилетия на XIX в., но също така и проучвателите на различни аспекти от обществената и културната история на балканските възрожденски селища.

В заключителните думи на изследването Даринка Караджова обобщава своите проучвания като още веднъж подчертава идентифицирането на родното място на Йосиф Хилендарски – София, както и коригира някои предположения, изказани в предходни научни публикации за „евентуална идентичност на йеромонах Йосиф с известния рилски книжовник Йосиф Брадати“¹⁰, с предложен анализ на изворите за връзките на този голям представител на късната рилска школа с град Елена. Детайлното проучване на обществените, културните, книжовните и духовно-просветителските процеси в балканските селища Сливен и Елена е представено чрез факти от родовия и личен живот, общественно-политическата дейност, книжовното и епистоларно наследство не само на Йосиф Хилендарски, но и на двама от най-известните еленски първенци – хаджи Йордан Брадата (Стари) и хаджи Йордан Кисьов (Млади).

Втората част на изданието представя писмата и идентифицираните ръкописи, предмет на изследването. И тук е спазено необходимото условие за коректно предаване на оригиналните текстове да се изяснят принципите на предаване на текста, а също така

⁸ Стоянов, Маньо и Христо Кодов. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. Т. III. София, 1964, с. 18-20. Дограмаджиева, Екатерина и Божида Райков. Банишко евангелие. Среднобългарски паметник от XIII в. София, 1981. 519 с., 9 л. репрод.

⁹ Вж напр. с. 71, 72, 74, 87, 91, 92, 99, 100, 113-114, 122-123, 124 и др.

¹⁰ Вж. с. 128.

са отразени ползваните лексикографски справочници за изясняване на някои от лексикалните форми в писмата до Хилендарския манастир. Епистоларните текстове са придружени с адекватни анотации за съдържанието и съответно посочени сигнатури от Хилендарския архив. За мен малко неясен остава принципът на изготвяне на Азбучен показалец към писмата, защото освен антропоними и топоними, срещнах и някои названия, които бих определила като предметни рубрики (напр. „баджаклъ/баджаклии”; „епархия”, „златници”, „каза” и др.). Също така, смятам, че е било в известна степен излишно да се прави пълен набор на текстовете от идентифицираните на Йосиф Хилендарски съчинения в ръкописната книжнина¹¹, при положение, че се прави цялостен фототипен възпроизвод в цвят и специалистите могат да проследят в подробности правописно-езиковите, текстологичните и палеографските характеристики на паметниците. В случая с епистоларните документи това пълно текстово представяне е абсолютно оправдано, поради затрудненото на места разчитане на писмата, дадени по необходимост в черно-бял възпроизвод.

Накрая искам да изкажа удовлетворението си от работата на останалите членове на екипа, подготвил това полиграфически добро издание. Снимките от оригиналните ръкописи са дело на колежата д-р Димитър П. Димитров; библиографията е изработена от колежката ми в Националната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий” Ефросина Ангелова-Пенкова. На издателството Бolid-инс и на оформителя на корицата Стефан Н. Куртев дължим качествено отпечатване и представителния вид на книгата.

¹¹ Съжалявам, че и тук трябва да посоча едно уточнение: в заглавието на наборния текст от Катехизиса от 1806-1808 г. е допусната механичната грешка в сигнатурата, която е НБКМ 781 (с.185).